МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

НЕБОГА ОЛЕСЯ ГРИГОРІВНА

УДК 371.134:784

КИЇВСЬКА ВОКАЛЬНА ШКОЛА В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ

26.00.01 – теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано у Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор **Безклубенко Сергій Данилович,** Київський національний університет культури і мистецтв, професор кафедри філософії, почесний член Національної академії мистецтв України.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, доцент **Фадєєва Катерина Володимирівна,** Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, професор кафедри загального та спеціалізованого фортепіано;

кандидат мистецтвознавства Вежневець Ірина Леонідівна, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, старший викладач кафедри академічного і естрадного вокалу та звукорежисури.

Захист відбудеться 12 травня 2021 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Автореферат розіслано 12 квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради А.М. Підлипська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Українська школа академічного сольного співу користується заслуженою відомістю з-поміж інших провідних вокальних шкіл світу. Завдяки яскравій виконавській та педагогічній діяльності цілої плеяди митців слава про вокальну майстерність українців лунає по усьому світу. Основне місце серед вітчизняних мистецьких осередків належить київській вокальній школі. Незважаючи на це, у вітчизняному мистецтвознавстві поки що відсутня цілісна картина становлення та історичної еволюції цієї школи. Цим і зумовлений вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна тема є складовою частиною цільової комплексної програми науково-дослідної роботи Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) «Мистецтво як предмет комплексного дослідження: теорія, історія, практика» (номер державної реєстрації 0118U100122).

Мета дисертації – з'ясувати стильові риси київської школи академічного сольного співу, її роль та місце у контексті української вокальної культури.

Досягнення цієї мети передбачає виконання таких **завдань:**

- здійснити аналіз наукової літератури, присвяченої досліджуваній проблемі;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- визначити науково-теоретичні та методологічні засади дослідження;
- виявити особливості становлення та розвитку київської школи сольного співу;
- проаналізувати роль корифеїв та провідних представників школи у процесі її еволюції;
- дослідити особливості методичних підходів, що історично склалися в межах школи;
- виявити стильові особливості виконавської майстерності відомих київських співаків;
- окреслити тенденції розвитку київської вокальної школи.

Об'єктом дослідження є вітчизняна культура сольного академічного співу.

Предмет дослідження – київська вокальна школа – витоки, історична еволюція, стильові особливості та сучасний стан.

Джерельну базу дослідження становлять документи та матеріали Архіву Національної опери України, Центрального державного історичного архіву України (ЦДІАУ м. Київ), науково-методичні праці Д. Євтушенка, Т. Михайлової, М. Микиши, М. Донець-Тессейр, Є. Колесник, що зберігаються в бібліотеці НМАУ ім. П. І. Чайковського, спогади учнів та сучасників видатних співаків, а також аудіо та відеозаписи їхніх концертних виступів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з кінця XIX ст. до сьогодення, тобто майже 150 років. Нижня межа зумовлена відкриттям 1868 року першого в Україні спеціалізованого навчального закладу – музичного училища

(нині Київська муніципальна академія музики імені Р. М. Глієра) та початком роботи фундаторів школи Олександра Мишуги та Олени Муравйової у Музично-драматичній школі М. Лисенка, а верхня – фактично сьогоденням, оскільки в роботі розглядається діяльність сучасних київських академічних співаків.

Методи дослідження. Основоположним у методологічній базі роботи є структурно-системний підхід, який дає можливість вивчення наукових джерел та розгляду київської вокальної школи як комплексу виконавської, педагогічної, сценічної, методичної діяльності. Важливу роль відіграють також загальнонаукові та спеціальномузикознавчі методи, серед яких:

– джерелознавчий – при роботі з архівними документами;

– історико-типологічний – у процесі виявлення єдиного еволюційного ланцюга вокального мистецтва, розгляду історичних зв'язків та умов розвитку київської вокальної школи;

– компаративний – при порівнянні художніх досягнень окремих вокальних шкіл та їхніх методичних особливостей;

– інтерпретологічний – при розгляді проблематики, пов'язаної з виконавською практикою видатних співаків, адекватності відтворення композиторського тексту та особливостей інтерпретації;

– загальнокультурологічний – при осмисленні місця київської школи у контексті вітчизняного вокального виконавства;

– метод узагальнення – при підведенні підсумків дослідження.

Наукова новизна полягає у тому, що *вперше:*

- системно досліджується в українському музикознавстві київська школа академічного сольного співу як мистецький феномен світової вокальної традиції;
- шлях розвитку київської вокальної школи представлений у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів з визначенням головних персоналій кожного періоду та окресленням їхнього внеску у загальний процес становлення;
- окрема увага приділена стильовим особливостям камерно-вокального та оперного виконавства провідних представників школи, означено тенденції її розвитку;

набули подальшого розвитку:

- ідеї щодо взаємовпливів російської та української вокальних шкіл, а також народної та академічної вокальної сфери;

розширено:

- етнокультурологічний тезаурус вітчизняного мистецтва;
- розуміння специфіки інтерпретації сучасної музики;

уточнено:

- відомості про творчі принципи видатних українських виконавців, розширено.

Теоретичну базу дослідження складають роботи українських та російських науковців, які можна класифікувати за такими напрямками: наукові джерела, що присвячені історії української музичної культури та розвитку вокального мистецтва на теренах України, зокрема праці Б. Гнидя, Л. Гринь,

А. Іваницького, Л. Кияновської, О. Козаренка, Л. Корній, О. Шуляр; культурологічно-методологічні роботи В. Антонюк, С. Безклубенка, М. Кордон; дослідження з проблем стильового аналізу та музичної інтерпретації Л. Ігнатової, А. Калениченко, І. Котляревського, О. Кушнірук, В. Москаленко, Є. Назайкінського, Л. Шаповалової, С. Шипа; науково-методичні розвідки педагогів київської вокальної школи, зокрема В. Антонюк, В. Буймістера, М. Донець-Тессейр, М. Єгоричевої, Д. Євтушенка, І. Колодуб, З. Ліхтман, М. Микиши, Т. Михайлової, Є. Мірошниченко, О. Муравйової; монографічні дослідження, присвячені персоналіям, які зробили вагомий внесок у становлення та розвиток київської вокальної школи. Це роботи Н. Ващенко, В. Вотріної, Ю. Грищенко, Т. Давлатової, М. Касьяненко, С. Царук, А. Швачко, Г. Швидків.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості використання матеріалів при викладанні навчальних курсів «Історія вокального мистецтва», «Історія української музики», «Теорія та історія вокального виконавства», «Методика викладання сольного співу» тощо. Узагальнення та спостереження, здійснені в аналітичних розділах дисертації, можуть бути використані на семінарських заняттях з історії української музичної культури, в оперному та камерно-вокальному класах, при підготовці до концертних виступів, а також стати складовою частиною методики навчання академічного сольного співу. Отримані в дисертаційній роботі результати можуть використовуватися для подальших мистецтвознавчих досліджень, присвячених історії становлення української вокальної традиції, особливостям індивідуального стилю виконавців київської школи.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням у галузі мистецтвознавства. Усі положення, фактологічні дані й практичні розроблення здобуті в процесі самостійної роботи авторки. Наукові публікації з теми дисертації одноосібні.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри мистецтвознавства Київського національного університету культури та мистецтв та висвітлені в доповідях на чотирьох міжнародних та всеукраїнських конференціях, серед них: ІІІ міжнародна науково-практична конференція «Молодий Вчений. Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (Київ, 2016); Міжнародна науково-творча конференція «Трансформація музичної освіти і культури: традиція та сучасність» (Одеса, 2016); ІІ Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Дніпро, 2016); Міжнародна науково-творча конференція «Музичне мистецтво та культура: захід–схід» (Одеса, 2016).

Публікації. Основні положення й висновки дослідження представлено в 7 одноосібних наукових публікаціях: 4 – у наукових фахових виданнях України з мистецтвознавства, 1 – у закордонному періодичному науковому журналі, 2 праці апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації обумовлені логікою дослідження означеної проблеми. Робота складається з анотацій (українською та англійською мовами) зі списком публікацій автора за темою дисертації, вступу, трьох розділів

(поділених на підрозділи), висновків, списку використаних джерел (245 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 211 сторінок, основний текст – 163.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, подано відомості про її зв'язок з науковою темою, визначено предмет, об'єкт, мету, завдання, хронологічні й територіальні рамки дослідження, охарактеризовано методи його проведення, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, особистий внесок здобувача, наведено дані про апробацію, публікації, структуру та обсяг роботи.

Розділ 1 «Київська вокальна школа як предмет наукового дослідження» містить аналітичний огляд літератури, в якій підіймаються питання становлення та розвитку вітчизняного вокального мистецтва загалом та київського осередку зокрема, аналіз джерельної бази та визначення основних науково-теоретичних та методичних засад дослідження. Розділ складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Огляд літератури»* констатовано, що наукове осмислення феномену київської вокальної школи відбувалося паралельно з її розвитком. Основний масив вивченої в контексті проблематики літератури розділено на три групи. До першої групи належать роботи, присвячені зародженню та становленню вітчизняної школи сольного співу, складовою частиною якої є київська школа. Витоки та головні етапи еволюції професійної вокальної школи України та світу окреслено у двох ґрунтовних роботах з однаковою назвою «Історія вокального мистецтва». Це підручник Бориса Гнидя (Київ, 1997 р.) та монографія у двох частинах Ореста Шуляра (Івано-Франківськ, 2010, 2013 рр.). Надзвичайно цінними є численні роботи В. Антонюк, у яких приділяється велика увага стильовим особливостям національної академічної вокальної школи, зокрема тому, як саме на неї вплинув фольклор.

Друга група важливих для дисертації наукових джерел – це роботи відомих співаків та педагогів київської школи, які успішно поєднували виконавську діяльність з науково-методичною. Зокрема, професор Дометій Євтушенко у співавторстві з М. Михайловим-Сидоровим 1963 року видав збірку статей «Питання вокальної педагогіки», у яку, окрім його власних, увійшли роботи М. Донець-Тессейр, Т. Михайлової, І. Вілінської та В. Деряжного. У середині XX століття відомими співачками та вченими М. Єгоричевою, Т. Михайловою та І. Колодуб були захищені кандидатські дисертації та написана низка наукових робіт. Третю групу вивчених праць складають дослідження, присвячені видатним особистостям у розбудові київської вокальної школи, зокрема роботи Н. Ващенко, Г. Швидків, Т. Давлатової.

Проаналізовані наукові праці свідчать про те, що увага дослідників переважно присвячена періоду кінця XIX – початку XX ст., що унеможливлює розкриття сучасних процесів та досягнень. Також практично відсутні дослідження особливостей київської вокальної школи та взаємодії з іншими мистецькими осередками, не підіймається питання її творчих принципів та стилістичних рис.

У *підрозділі 1.2 «Характеристика джерельної бази дослідження»* здійснено аналіз джерельної бази, яку становлять переважно рукописи та архівні документи засновників школи, а також їхніх учнів та колег, що зберігаються у ЦДАЛМЛУ, Архіві Національної опери та бібліотеці НМАУ ім. П.І. Чайковського. Серед них методичні статті та нариси, а також тексти виступів на конференціях та майстер-класах. З метою виявлення методичних засад співаків-педагогів та їхніх репертуарних рекомендацій, досліджено авторські навчальні збірки, цикли вокальних вправ. Це рукописні збірки М. Донець-Тессейр та Є. Мірошниченко, а також друковані праці Д. Євтушенка, М. Микиши, М. Єгоричевої,В. Вотріної.

Окрему групу складають ноти, а також аудіо та відеозаписи оперних і концертних виконань видатних київських співаків. Інтернет ресурси містять записи середини XX ст., на яких збереглося унікальне звучання сильних, молодих голосів таких видатних співаків, як Є. Мірошниченко, І. Паторжинський, Д. Гнатюк, Д. Петриненко та інші. Безцінними видаються записи чотирьох уроків сольного співу М. Донець-Тессейр середини 1960-х років, видані свого часу на платівках, а вже 2018 року опубліковані на Youtube каналі. У роботі проаналізовано численні записи концертних виступів та оперних номерів Д. Гнатюка, Є. Мірошниченко, М. Кондратюка, П. Кармалюка, В. Лук'янець, А. Кочерги, О. Кульчинської та інших.

У *підрозділі 1.3 «Науково-теоретичні та методологічні засади дослідження»* обґрунтовано теоретико-методологічні аспекти дослідження, зокрема, з різних сторін розкривається поняття «школа», його етимологія та смислові відтінки. Проаналізувавши концепції терміну «вокальна школа», подані в роботах А. Лавринець, Д. Аспелунда, О. Бородіна, Б. Гнидя, В. Сумарокової, визначаємо, що київська школа володіє усіма перерахованими цими дослідниками якостями, тобто має сформовані роками та досвідом виконавські традиції, систему методів й методик, що дозволяють продуктивно передавати досвід, та великий репертуар, що сприяє художньому й технічному вдосконаленню виконавської майстерності. В контексті теми дослідження визначаємо, що київська школа академічного сольного співу – це мистецьке об'єднання видатних співаків, артистів, педагогів Київщини, які мають спільні творчі та методичні принципи, а також низку стильових особливостей виконавства.

Окреслено просторові та часові межі дослідження – це академічне вокальне мистецтво міста Києва у період з кінця XIX ст. до сучасності. Однією з найважливіших ознак київської вокальної школи названо династичність або спадкоємність її найкращих традицій.

Окремо розглянуто дефініції камерно-вокального та оперного виконавства. Найважливішими для становлення вітчизняної професійної

вокальної освіти визначено впливи італійської та російської шкіл, які в поєднанні з опорою на національний фольклорний ґрунт (народна пісня) та церковний спів, створили умови для появи феномену під назвою – київська вокальна школа. У її розвитку запропоновано виділити три етапи: інфляційний (кінець XIX – перша половина XX ст.) – період зародження та подальшого бурхливого зростання, регулятивний (друга половина XX ст.), коли відбувався процес активного впорядкування методичних доробків та утвердження творчих принципів провідних представників школи, та мистецтвознавчий (кінець XX ст. – сучасність) – період наукового осмислення феномену київської вокальної школи.

У **Розділі 2 «Становлення національного вокального мистецтва України»** описано передумови появи та витоки професійної вокальної школи країни, охарактеризовано найзначніші центри навчальної та концертної діяльності. Проаналізовано роль фундаторів київської школи О. Мишуги та О. Муравйової, а також їхніх учнів та наступників у процесі формування та збагачення вітчизняного вокального доробку. Розділ містить чотири підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Зародження професійної вокальної освіти в Україні та сучасні осередки» простежено виникнення професійної вокальної освіти. Зазначено, що становлення самобутньої національної вокальної школи розпочалося ще в часи Київської Русі та живилося двома найважливішими джерелами – фольклор та церковний спів. Самобутня народна пісня та висока культура хорового співу стали міцним фундаментом, на якому, починаючи з XIX ст., зростає мистецтво професійного сольного співу. Згодом до впливів народної та візантійської духовної традиції додалися досягнення світових європейських вокальних шкіл, які українська вокальна школа вдало синтезувала.

Відкриття музичних закладів освіти, а згодом і консерваторій у Києві, Одесі, Харкові, Львові та Донецьку, уможливило формування авторських вокальних шкіл видатних педагогів: О. Мишуги, О. Муравйової, М. Донець-Тессейр, Д. Євтушенка, І. Паторжинського, М. Микиши, М. Єгоричевої (Київ); Ю. Рейдер, Н. Урбан, О. Благовидової, Г. Поліванової (Одеса); Г. Алчевського, М. Михайлова, П. Голубєва, Т. Веске (Харків), В. Висоцького, Ч. Заремби, З. Козловської, С. Крушельницької, О. Дарчука, Л. Жилкіної (Львів); Р. Колесник, А. Коробко-Захарової (Донецьк).

У *підрозділі 2.2 «Роль О. Мишуги у формуванні основних засад київської вокальної школи»* доведено виняткове місце видатного співака та педагога у процесі розвитку вітчизняного вокального мистецтва. Він став одним з перших високопрофесійних майстрів, які здобувши освіту в найкращих навчальних закладах Європи, повернулися та привезли свої знання на рідну землю. Олександр Мишуга започаткував справжню творчу династію, для представників якої найважливішими були всебічний розвиток співака-актора, постійне творче та інтелектуальне зростання, а також робота над розвитком внутрішнього слуху. Значну увагу приділяли послідовники його школи вербальному тексту, дикції, чистоті та ясності вимови. Від професора О. Мишуги бере свій початок відношення до співу, передусім, як низки фізіологічних процесів, та розуміння того, що правильне та свідоме управління

цими процесами прямо впливає на якість голосотворення та тривалість творчого життя голосу.

У *підрозділі 2.3 «Виконавська та методична діяльність М. Донець-Тессейр та її учнів»* констатується принцип спадкоємності творчих досягнень представників школи. Учениця фундатора української вокальної школи О. Мишуги, педагог народної артистки України Є. Мірошниченко та багатьох інших зірок – постать Марії Донець-Тессейр є однією з найавторитетніших та ключових при оцінці явища київської вокальної школи. Одночасно вона була популярною співачкою, виконувала провідні ролі у численних оперних творах та авторкою наукових праць з теорії викладання співу.

Серед провідних методів роботи М. Е. Донець-Тессейр слід назвати наступні: заняття завжди розпочинались із роботи над звуком та формуванням потужної дихальної опори; особлива увага приділялася вивченню фізіології голосового апарату для свідомого управління голосом; вдосконалення вокального слуху відбувалося за умов належного виконання вправ, а також при прослуховуванні інших співаків; опанування техніки зосереджувалось на резонаторних та м'язових відчуттях, які напряму залежать від ступеня самоконтролю над звучанням голосу. Важливою складовою навчання було також відвідування оперних вистав.

У *підрозділі 2.4 «Творча постать Д. Євтушенка як спадкоємця традицій О. Муравйової»* розглянуто династію співаків та педагогів, яку започаткувала Олена Муравйова. Основними рисами школи професорки та її послідовників названо дбайливе, уважне ставлення до тембру голосу учня, виявлення та вдосконалення кращих його індивідуальних особливостей. Велика увага приділялася також ритмічній точності виконання (без зловживань агогічними люфтами) та емоційній щирості, що проявляється у вмінні бути актором та проживати сценічне життя героя музичного твору.

Дометій Євтушенко був палким прихильником «школи розумного співу» своєї наставниці. Для нього рівень загального розвитку співака-артиста та його інтелект – це одні з найважливіших показників успішності виконання. Увесь процес оволодіння мистецтвом співу співак розділяв на три етапи, кожен з який детально описав у своїх знаменитих «Роздумах про голос» (Київ, 1979). Тактовний та шляхетний, Д. Євтушенко користувався абсолютним авторитетом серед колег і студентів, а постійні заняття співом згідно запропонованих ним принципів гарантували опанування досить різноманітним репертуаром та, найголовніше, довге творче життя голосу.

Серед основних творчих принципів, спільних для видатних представників київської вокальної школи, зазначено наступні: досягнення вокально-технічної досконалості задля найкращого розкриття художньому задуму; невпинний саморозвиток, професійне зростання; у вокальній методиці – органічне поєднання традицій світових шкіл з етнічною самобутністю українського співу; популяризація вітчизняного мистецтва; успішне співвідношення концертної, педагогічної та суспільної діяльності.

Розділ 3 «Стильові особливості камерно-вокального та оперного виконавства співаків київської школи» репрезентує аналіз унікальних рис,

що вирізняють цих митців. Основний акцент зроблено на дослідженні виникнення та побутування тієї майже невловимої, але постійно присутньої «української інтонації», що не тільки надає виконавству відомих на увесь світ вітчизняних співаків особливого шарму, а й, міцно увійшовши до системи виразових засобів, стає основною стильовою ознакою їхнього мистецтва. Значну увагу приділено питанню емоційної виразності, поетичності виконання, що зі сфери традиційного народного співу було органічно сприйнято та використано професійними співаками. Розкрито плідний діалог композитор–виконавець, досліджено діяльність представників київської вокальної школи за кордоном. Розділ містить два підрозділи з пунктами.

У *підрозділі 3.1 «Українська інтонація» в камерно-вокальній творчості вітчизняних митців»* з'ясовано, що професійні співаки київської вокальної школи, як то І. Паторжинський, М. Литвиненко-Вольгемут, Д. Петриненко, М. Стеф'юк та інші, приділяли значну увагу вивченню особливостей народного інтонування. Їм вдалося створити феномен вокального виконавства, що являє собою органічний синтез особливостей професійного та народного співу, поєднує віртуозність італійської школи з емоційністю фольклорних виконавців.

Зазначено, що рівень розвитку камерно-вокальної сфери у творчості композиторів будь-якої країни має значну залежність від рівня виконавського мистецтва, тож не дивно, що суттєве поповнення вітчизняної скарбниці камерно-вокального жанру відбулося з початку XX століття, тобто часу, коли київська вокальна школа досягла свого класичного рівня та уможливила адекватне втілення композиторського задуму.

У пункті 3.1.1 «Відтворення національного колориту у творах М. Лисенка» проаналізовано численні зразки інтерпретацій обробок народних пісень та солоспівів М. Лисенка. Виконання І. Паторжинського, П. Кармалюка, Є. Мірошниченко, З. Гайдай, М. Стеф'юк, В. Лук'янець, В. Заболоцької, І. Данилейко, О. Кульчинської вирізняється простотою, щирістю, задушевністю, тобто усіма тими якостями, що є присутніми і у народних виконавців. Втім, відмінність від народної пісні простежується у підвищеному драматизмі та яскравій емоційності висловлювання. Щодо танцювальних, жартівливих творів М. Лисенка та обробок народних пісень, то їхнє вдале виконання базується, головним чином, на виразній декламації вербального тексту та ритмічній гостроті.

У пункті 3.1.2 «Особливості інтерпретації мистецтва другої половини XX–XXI ст. співаками київської школи» простежено залежність поступового ускладнення музичної мови композиторів з підвищенням вимог до системи засобів виразності співаків. Проведений в роботі аналіз творів сучасних українських митців, зокрема, Л. Дичко та В. Рунчака, демонструє, що вокальна партія все частіше будується за законами інструментальної, а важливою рисою є введення театральних елементів. Виконавська інтерпретація отримує в сучасній музиці надзвичайно велике значення та розглядається як невіддільна частина існування твору.

У *підрозділі 3.2 «Київські персоналії на оперних сценах України та світу»* на прикладі оперної діяльності чотирьох всесвітньовідомих співаків –

Є. Мірошниченко, Д. Гнатюка, М. Кондратюка та А. Кочерги – відстежено непростий шлях сходження до світового визнання, досягнення вокально-технічної досконалості. З'ясовано, що після навчання та апробації своїх навичок на сцені Оперної студії Національної музичної академії ім. П. Чайковського, артисти-співаки звершували активну багаторічну працю у Національному академічному театрі опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, коротку історію якого подано у підрозділі. Важливим є той факт, що більшість провідних вокалістів удосконалювали свою майстерність в Італії, опановуючи майстерність «прекрасного співу».

Пункт 3.2.1 «Співак-актор – пошук рівноваги (на прикладі оперної діяльності Є. Мірошниченко та Д. Гнатюка)» присвячено стислій характеристиці оперної діяльності двох видатних діячів. Є. Мірошниченко, з ім'ям якої пов'язана слава київської вокальної школи, упродовж своєї багаторічної праці опанувала велику кількість провідних оперних ролей та була примою столичного театру. Понад 60 років віддав опері народний артист Д. Гнатюк, який здобув як музичну, так і акторську освіту. Цілий ряд баритонових партій, які з успіхом виконав видатний співак, стали свідченням його грунтовного підходу до втілення образу та прикладом оригінальної інтерпретації.

У пункті 3.2.2. «Емоційна виразність мистецтва М. Кондратюка та А. Кочерги» основна увага присвячена дослідженню особливої піднесеності виконання співаків київської школи. Аналіз конкретних прикладів з оперного доробку М. Кондратюка та А. Кочерги дозволив ще раз переконатися у винятковій поетичності, емоційній щирості та одночасній простоті, відсутності будь-якої штучності. Окремо оцінено їхнє вміння дистанціюватися від власного «я» – вийти у сферу надситуативності, багатозначності мистецтва, щоразу «перевтілюватися» у героя, роль якого виконується, відтворити не тільки його зовнішні риси чи манеру поведінки, а й глибинні психологічні процеси.

ВИСНОВКИ

1. На основі контент-аналізу науково-інформаційної та джерельної бази дослідження констатуємо активний процес розвитку як київської вокальної школи, так і її наукового осмислення. Такий стан речей став можливим завдяки більш, ніж сторічній інтенсивній та плідній вокально-виконавській діяльності та активному процесу історико-культурологічного і педагогічного осмислення, що відбувався у роботах В. Антонюк, Н. Ващенко, В. Вотріної, Б. Гнидь, Л. Гринь, Т. Михайлової, О. Шуляр, Г. Швидків тощо. Предметом дослідження наукових праць наведених вище авторів найперше ставали методичні концепції видатних співаків та генезис української вокальної традиції.

У результаті багаторічної кропіткої роботи вітчизняних науковців відбулося охоплення практично усіх провідних постатей київської вокальної школи з викладенням їхніх методичних ідей. На сьогодні характер накопичення науково-інформаційної та джерельної бази з проблем українського вокального мистецтва дозволяє ставити питання про системотворчі риси київської вокальної школи та її сутності як мистецького феномену світової традиції.

2. З'ясовано особливості розуміння терміну «школа» в наукових працях, з метою охоплення тезаурусу цього багатовимірного поняття та виокремлення необхідного в контексті дослідження аспекту. Щодо музично-виконавської школи у широкому розумінні, то головними її параметрами є наявність унікальних рис, спільних для усіх представників творчих принципів та низки стильових рис, наявність певного стабільного центру або центрів (якщо йдеться про школу в національному масштабі). Безумовно, київська вокальна школа володіє цілою системою методичних принципів, особливими якостями виконання, має когорту видатних корифеїв, які заклали наукове підґрунтя власній творчій діяльності та стали наставниками кількох сотень видатних співаків. Тобто, цілком відповідає необхідним критеріям, згідно яким може називатися школою.

Визначено поняття «камерного» та «оперного» співу на основі вивченої літератури. І хоча, дві названі сфери вимагають різних виконавських якостей, констатуємо, що співаки київської школи цілком вдало опанували обидві сфери. Приміром, Д. Гнатюк віддавав перевагу камерному концертуванню, але на початку свого творчого шляху зробив значний внесок у розвиток вітчизняної опери. Натомість, співачка Є. Мірошниченко присвятила оперній сцені майже п'ятдесят років, а репертуар камерно-вокальної музики розвивала паралельно з викладанням у консерваторії в другій половині життя. Тобто, переважна більшість співаків не розмежовувала камерно-вокальну та оперну діяльність, як правило, поєднуючи їх в залежності від обставин своєї творчої біографії.

3. Встановлено одну з провідних якостей київської вокальної школи – її династичність. Це передбачає послідовну передачу знань від учителя до учня, з подальшим їхнім розвитком у роботі останнього. Власне, така якість присутня у більшості виконавських шкіл світу. У випадку з київською школою констатуємо, що спадкоємність її найкращих досягнень планомірно та послідовно відбувається вже впродовж більш, ніж сто років. Так, приміром, видатний співак, професор Валерій Буймістер є учнем Дометія Євтушенка, який, в свою чергу, навчався в Олени Муравйової – однієї з законодавиць школи сольного співу у Києві. Приміром, якщо говорити про багатовимірну діяльність Євгенії Мірошниченко, то вона була ученицею Марії Донець-Тессейр. Остання, зокрема, навчалася в Олександра Мишуги, який, своєю чергою, був учнем видатного співака XIX століття Валерія Висоцького, чиїм вчителем був Франческо Ламперті.

Таким чином, основними творчими династіями або авторськими школами всередині цієї пропонується назвати лінію О. Муравйової (З. Гайдай, Д. Євтушенко, Н. Захарченко, Р. Разумова, І. Колесникова, І. Вілінська та інші); школу О. Мишуги (М. Донець-Тессейр, І. Масленикова, М. Звездіна, Т. Петрова, Є. Мирошниченко, Н. Куделя, Р. Колесник, М. Міщенко, А. Савченко, М. Малій, Р. Науменко, М. Єгоричева, Д. Петриненко, Н. Макарова, М. Лепихова, Г. Блажко), школу К. Брун (Л. Лобанова, Г. Сухорукова), школу В. Цвєткова (О. Гродзинський, М. Кондратюк, А. Мокренко, М. Полуденний) та І. Паторжинського (Є. Червонюк, Д. Гнатюк, А. Кікоть, В. Метелецька).

4. У дисертації відстежено етапи становлення та розвитку київської школи сольного співу та підкреслено роль корифеїв у цьому процесі. Перший

етап, який пропонується назвати інфляційним, тривав з кінця XIX до середини XX століття та характеризується стрімким розвитком та діяльністю фундаторів школи, зокрема, О. Мишуги та О. Муравйової. Їхня самовіддана праця разом зі славетним М. Лисенком по відродженню національного мистецтва та створенню вітчизняної співочої школи, була свого роду громадянським подвигом та заслуговує на найвищу оцінку. Дуже швидко з'являються перші результати їхньої плідної роботи і основу трупи вітчизняного Оперного театру уже складають не зарубіжні, а українські співаки. До педагогічної роботи у щойно відкритій київській консерваторії приступають учні та учениці О. Мишуги – М. Донець-Тессейр, М. Гребінецька, М. Микиша, Л. Морозовська, С. Федак, Я. Королевич, О. Любич-Парохняк, І. Сологуб-Бокконі. Розпочинає свою діяльність найвідоміший учень О. Муравйової – Д. Євтушенко, а також З. Гайдай, О. Петляш, Л. Руденко та інші.

Другий етап розвитку київської школи, регулятивний, тривав з середини XX століття приблизно впродовж тридцяти років. У цей період відбувалося активне упорядкування творчих принципів та методичних доробків провідними представниками школи. Велику роботу здійснили Д. Євтушенко, М. Микиша, М. Донець-Тессейр, які видали значну кількість спогадів, статей та збірок як власних, так і своїх педагогів. Тобто, наприкінці XX ст. множинність різних авторських методик представників школи перетворилася у чітко оформлену систему з єдиною стильовою платформою – вдумливе, серйозне ставлення до співу, безперервне професійне зростання та технічна досконаліть. Різноманітність другорядних аспектів, як то особливості репертуару чи прерогатива тих чи інших іноземних традицій, лише додають школі барвистості та імпульсу до творчих пошуків.

Третій етап, мистецтвознавчий, триває й донині та демонструє незгасаючий інтерес дослідників до феномену київської вокальної школи. Наукове вивчення відбувається у різних проекціях – осмислення джерел впливу на розвиток школи, ґрунтовні публікації, присвячені видатним персоналіям, культурологічні та історичні перспективи.

5. Досліджено особливості методичних підходів, що історично склалися в межах школи. Так, для представників школи О. Муравйової на першому місці стоїть артистизм та передача емоційної складової творів. Щирість та природність – найважливіші критерії якісного виконання. Для представників династії О. Мишуги та М. Донець-Тессейр на першому місці є правильність побудови вокального апарату, задля легшого та невимушеного співу. Достатньо яскравими є індивідуально-вокальні принципи таких майстрів сцени, як Л. Лобанова, Є. Мірошниченко, К. Огнєвой, виконання яких вирізнялось інтелектуальністю, всебічним охопленням змістовного контенту твору та його креативним відтворенням. Обов'язковою якістю професійного актора-співака, послідовника зазначених шкіл, є здатність побудови власної виконавської концепції через глибокий аналіз вже існуючих версій та занурення у стильову специфіку твору. Окремо виділяється вокальна школа М. Кондратюка, в якій напрочуд вдало та оригінально поєдналися найкращі досягнення провідних італійських майстрів та національний український

колорит. Сам співак досяг однаково значних успіхів як у сфері класичної оперної та камерно-вокальної літератури, так і популярної естрадної пісні.

6. Проведений аналіз виконання творів – від солоспівів М. Лисенка до сучасних авангардних композицій – видатними співаками дозволяє зробити ряд висновків щодо стильових особливостей київської школи. Найперше, це емоційність та поетичність, що глибоко корініться у традиціях народних виконавців. Унікальна здатність народного співака «вжитися» у головний образ твору, що виконується, й одночасно лишитися «розповідачем» історії, наклало відбиток на сферу професійної музики. Природно увібравши в себе цю якість, виконання київських співаків вирізняється щирістю, піднесеністю, стриманістю, шляхетністю, спроможністю до емпатії.

Як у камерно-вокальних, так і оперних творах, що складають об'ємний репертуар співаків київської школи, спостерігається феноменальна «українська інтонація». З одного боку, тут присутній філологічний аспект, про який мова у дисертації не йде. З іншого – це наявність цілого комплексу музичних засобів виразності, що надає оригінальності виступам українських співаків. Найяскравіше ця самобутність проявляється у способі інтонування, звуковисотних та ритмічних відчуттях. Проаналізоване виконання обробок народних пісень та солоспівів М. Лисенка, а також творів композиторів XX–XXI століть яскраво демонструють процес впливу народнопісенних традицій на стилістику композиторської творчості та подальше перетворення їх на риси виконавського стилю.

7. Розкрито феномен київської школи сольного співу, який полягає у триєдності джерел її натхнення – з одного боку, це духовна візантійська музика та народнопісенний ґрунт, з іншого, досягнення західноєвропейських шкіл, від блискучої техніки італійського bel canto до російської школи з тяжінням до емоційної щирості та осмисленості виконання. Тобто поява та розвиток київської вокальної школи виявився природнім результатом музично-історичного розвитку та прикладом наслідування традицій шкіл старших поколінь. Для київської школи є властивою спроба поєднати засади інтонування українських народних пісень з характерними для академічного вокалу виконавськими принципами. Приклади такого ставлення спостерігаються у системах М. Е. Донець-Тессейр, Д. Г. Євтушенка (фактично О. Муравйової), І. С. Паторжинського, М. І. Кондратюка, Д. М. Гнатюка та інших. Тож констатуємо факт опори на національний ґрунт.

Взагалі, сам факт поєднання української фольклорної, італійської та російської професійних вокальних традицій, а також культури знаменного, демественного, частково партесного співу свідчить про унікальність київської академічної вокальної школи. Різнобарвна та самобутня за науково-педагогічними концепціями та стильовими характеристиками, вона має усі ознаки мистецького феномену у межах європейського та світового вокального мистецтва. А співаки, що підносять славу українського вокального мистецтва у XXI столітті, – це Володимир Гришко, Андрій Бондаренко, Юрій Юрчук, Вікторія Лук'янець, Андрій Кимач, Людмила Монастирська, Андрій Романенко, Ольга Безсмертна, Лідія Забіляста та інші.

8. На основі проведеного вище аналізу з'являються підстави для окреслення тенденцій розвитку київської школи сольного академічного співу. Занепокоєність викликає факт певної «відсталості» вокально-виконавських прийомів від стрімкого розвитку композиторських знахідок. На сьогодні часто виникає брак вокалістів, здатних виконати (саме не заспівати, а виконати) твори сучасних авторів, як українських, так і зарубіжних. Інколи це вимагає практично повної відмови від класичних канонів співу, відхід від багатовікових традицій та входження в широке семантичне поле музики XXI століття, де воєдино сплітаються спів, декламація, мова, вигуки, емоції, акторська гра, танець та інше.

Тож, викликом для сучасних співаків та одночасно перспективою їхнього розвитку є відповідність мистецьким вимогам, що їх ставить час, надзвичайна виконавська мобільність та опанування новітніми композиційними техніками.

Важливим стимулюючим фактором розвитку школи може бути також чітке усвідомлення тих інноваційних процесів, які відбуваються у сучасному вокальному мистецтві. Велику популярність впродовж кількох останніх десятиліть має естрадний та джазовий спів, який викликає інтерес молоді та суспільства. Технічний розвиток, що охопив людство на початку XX ст. і продовжується й нині, приводить до все більшої досконалості способів запису та обробки вокалу, звукопідсилюючої апаратури, роблячи спів «під мікрофон» більш привабливим. Усе це створює значну «конкуренцію» академічному співу, який вимагає довгих років навчання, наполегливості та високого професійного рівня. Тож, розуміння окресленої ситуації дає два альтернативних шляхи подальшого розвитку сфери академічного вокалу. З одного боку, це відкритість до взаємопроникнення та взаємовпливу виконавських прийомів обох сфер, яку можна спостерігати у концертній діяльності таких відомих співаків, як Д. Гнатюк, В. Зінкевич, Р. Кириченко, Н. Матвієнко та інші. Другий шлях – це дистанціювання, свідоме розмежування академічної та естрадно-джазової музики, без можливостей їхнього перетину, натомість постійне вдосконалення та підвищення рівня академічних співаків. Усе це надає підстави для подальшого виходу самобутньої київської вокальної школи у широкий мистецький контекст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Небога О. Г. Творча спадщина Марії Едуардівни Донець-Тессейр як мистецький та культурологічний феномен київської вокальної школи. *Мистецтвознавчі записки*. 2017. Вип. 32. С. 399–404.

2. Небога О. Г. Київська вокальна школа у першій половині XX ст. *Музичне мистецтво і культура*. 2017. Вип. 25. С. 303–311.

3. Небога О. Г. Київська школа сольного співу середини XX століття як феномен європейського вокального виконавства. *Вісник КНУКіМ.* Серія «Мистецтвознавство». 2018. Вип. 38. С. 206–214.

4. Небога О. Г. Втілення творчих принципів київської вокальної школи у виконавському мистецтві співаків світового рівня. *Київське музикознавство.* 2019. Вип. 58: Культурологія та мистецтвознавство. С. 239–250.

Статті в зарубіжних періодичних наукових виданнях

5. Небога О. Г. Педагогические идеи Марии Эдуардовны Донец-Тессейр в контексте становления киевской вокальной школы. *The European Journal of Humanities and Social Sciences.* 2018. № 6. С. 25–28.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Небога О. Київська вокальна школа у першій половині XX ст. М. Е. Донець-Тессейр. *Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28–29 жовтня 2016 року) : у 3-х ч. Ч. 3. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 122–124.

7. Небога О. Вокальна школа М. Е. Донець-Тессейр в аспекті міжкультурних зв'язків. *Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації* : матеріали II всеукраїнської наукової конференції, 28–29 жовтня 2016 р., м. Дніпро. Ч. II. Наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро : Роял Принт, 2016. С. 251–252.

АНОТАЦІЯ

Небога О. Г. Київська вокальна школа в контексті національних культурних традицій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 26.00.01 «Теорія та історія культури». – Київський національний університет культури і мистецтв, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню київської вокальної школи академічного сольного співу з моменту її зародження до сучасного стану, окреслено основні тенденції розвитку. Розглянуто передумови появи школи, еволюційний шлях подано у вигляді низки взаємопов'язаних етапів з підкресленням ролі головних персоналій кожного періоду.

Дослідження містить аналіз педагогічних методів корифеїв школи – О. Мишуги, О. Муравйової, М. Донець-Тессейр, Д. Євтушенко, О. Гродзинського та інших, а спільними творчими принципами названо органічне поєднання традицій світових шкіл з етнічною самобутністю українського співу, свідоме відношення до психофізіологічних процесів, які відбуваються в організмі під час співу, невпинне самовдосконалення, успішне співвідношення концертної, педагогічної та громадської діяльності. На основі аналізу камерно-

вокального та оперного доробку відомих співаків, визначено стильові риси київської вокальної школи.

Ключові слова: школа, вокал, культура, академічний спів, традиції, мистецтво, співак, артист, педагог, вокальне виконавство.

АННОТАЦИЯ

Небога О. Г. Киевская вокальная школа в контексте национальных культурных традиций. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01. «Теория и история культуры». – Киевский национальный университет культуры и искусств, Министерство образования и науки Украины, Киев, 2021.

Диссертация посвящена исследованию киевской вокальной школы академического сольного пения с момента ее зарождения до современности, определены основные тенденции развития. Рассмотрены предпосылки возникновения школы, эволюционный путь представлен в виде ряда взаимосвязанных этапов с определением роли главных персоналий каждого периода.

Работа содержит анализ педагогических методов корифеев школы – А. Мишуги, Е. Муравьевой, М. Донец-Тессейр, Д. Евтушенко, А. Гродзинского и других, а общими творческими принципами названы: органическое сочетание традиций мировых школ с этнической самобытностью украинского пения, понимание психофизиологических процессов, которые происходят в организме во время пения, непрерывное самосовершенствование, успешное соотношение концертной, педагогической и общественной деятельности. На основе анализа камерно-вокального и оперного наследия известных певцов, определены стилевые черты киевской вокальной школы.

Ключевые слова: школа, вокал, культура, академическое пение, традиции, искусство, певец, артист, педагог, вокальное исполнительство.

SUMMARY

Neboga O. H. Kyiv vocal school in the context of national cultural traditions. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Art History PhD, major 26.00.01 "Theory and history of culture". – Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv, 2021.

The thesis is devoted to research of the Kyiv vocal school of academic solo singing from its origin to the present state, the main tendencies of development are outlined. Starting conditions for the emergence of the school are considered and its evolutionary path is presented in a series of interrelated stages, emphasizing the role of the main characters of each period.

The scientific novelty of the study is that for the first time in national Art Studies Kyiv vocal school is being systematically investigated as an Art phenomenon of the world vocal tradition, the stylistic features of chamber vocal and opera performance of its leading representatives are determined.

The paper describes systematic nature of national school development, inspired by the achievements of Italian and Russian schools, enriched by the achievements of prominent Ukrainian singers and educators. Kyiv vocal school gained significant development in the first half of the 20th century, when vocal departments appeared at the School of Music and Drama (1904) and the Kyiv Conservatory (1913). Ukrainian artists are involved in the foundations of the national singing school along with foreign singers and teachers.

The thesis contains an analysis of the creative and pedagogical methods of school luminaries – O. Mishuha, O. Muravyova, M. Donets-Tessair, D. Yevtushenko, O. Hrodzynskyi and others. Although each of them had their own approach to nurturing young talents, a number of common creative principles served as a unifying factor. Among them are the integrated combination of world school traditions with the Ukrainian singing ethnic identity, conscious attitude to the psychophysiological processes that occur in a body during singing, unceasing self-improvement, successful correlation of concert, pedagogical and social activities.

In the thesis considerable attention is paid to the definition of style traits and performance features of Kyiv school singers. For this purpose, the chamber-vocal sphere of famous singers was analyzed and it was proved that all of them had a distinctive "Ukrainian intonation", which firmly entered the system of expressive means and became the main stylistic feature of their art. First of all, it concerns a unique way of intonation, special sound levels and rhythmic sensations.

The study of the peculiarities of opera performance was carried out on the example of the activity of world famous singers – E. Miroshnychenko, D. Hnatyuk, M. Kondratyuk and A. Kocherha. The analysis makes it possible to identify the main creative tasks that artists have set themselves. Among them, first of all is achieving balance in the ratio of "singer-actor", a deep dive into the psychological world of the hero, profuseness of performance, constant enrichment of their inner world and coordinated cooperation with all the participants of the process.

The analysis performed in the thesis makes it possible to explain the phenomenon of Kyiv school of solo singing, which comprises the trinity of its sources, such as spiritual music and strong folk tradition in combination with the achievements of leading Western European schools. Rapid development of Kyiv vocal school is a natural result of musical and historical processes and a successful attempt to combine the principles of intonation of Ukrainian folk songs with the traditional performing principles of academic vocal. Colorful in terms of scientific and pedagogical concepts as well as stylistic features, Kyiv school of solo academic singing has all the hallmarks of an artistic phenomenon within European and world vocal arts.

Keywords: school, vocal, culture, academic singing, traditions, art, singer, artist, teacher, vocal performance.

Підп. до друку 02.04.2021 року. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$.
Друк цифр. Облік.-вид. арк. 0,78. Зам. 307. Тираж 100.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 3953 від 12.01.2011.